

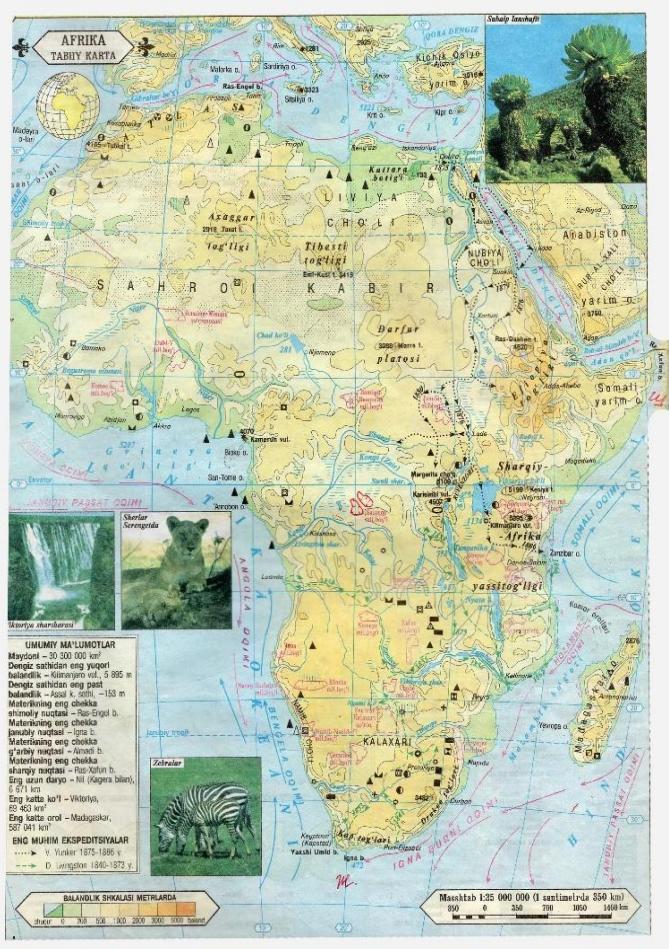
MAVZU: AFRIKA MATERIGI ICHKI SUVLARI

REJA:

1. Afrika materigi ichki suvlariga tavsif
2. Materik daryo va ko‘llari to‘g‘risida ma’lumot

1.Afrika materigi ichki suvlariga tavsif

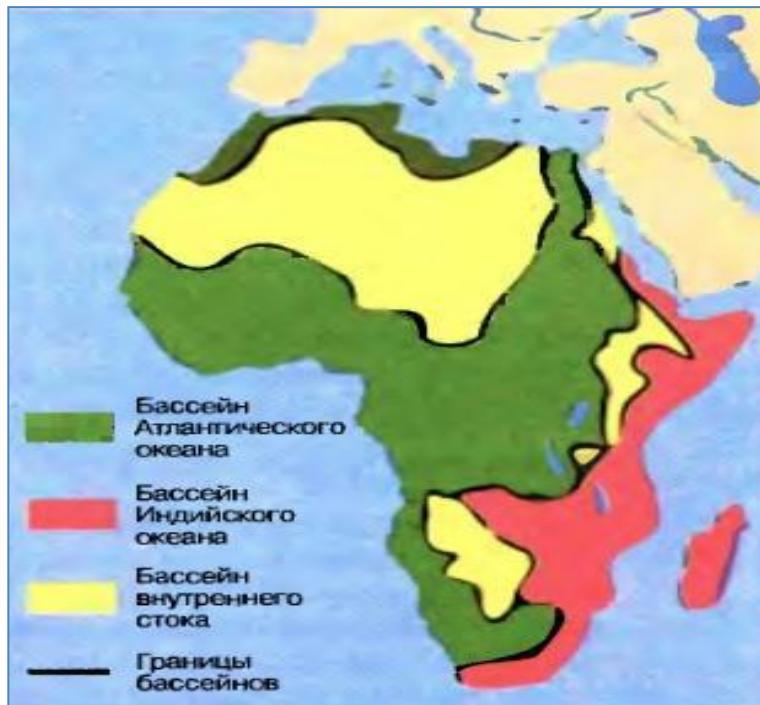
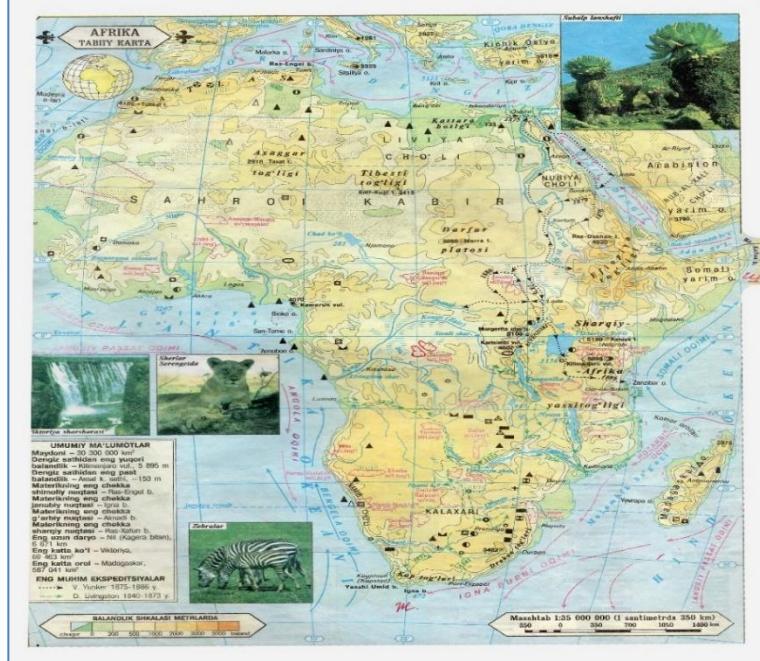

Afrika yillik oqimning umumiyo
hajmiga ko'ra (**5400 km³**)
Yevroсиyo va Janubiy
Amerikadan keyin *uchinchи*
o'rinda turadi. Materikning
Atlantika va Hind okeani
havzalari o'rtasidagi bosh
suvayirg'ich uning balandroq
ko'tarilgan *sharqiy qismidan*
o'tadi.

Afikaning **51%** maydoni
Atlantika okeani, **18%**
maydoni Hind okeani va
qolgan **31%** maydoni
ichki berk oqim havzasiga
qaraydi.

Afrikada turli xil
kattalikka ega bo‘lgan
daryolar keng tarqalgan va
ular materik hududida juda
notekis taqsimlangan.

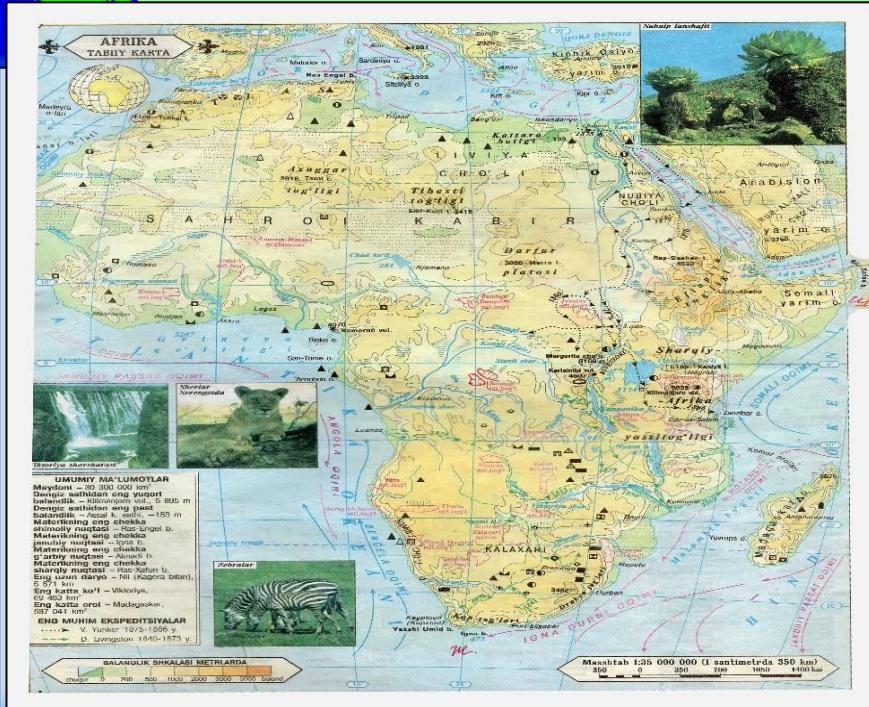

Materikning ekvatorial va subekvatorial iqlim mintaqalarida daryolar to‘ri qalin. Tropik iqlim mintaqalarining *Sahroi Kabir* va *Kalaxari cho ‘llarida* juda kam, bu yerlarda daryolarning quruq o‘zanlari-vodiylar uchraydi, kamdan-kam bo‘ladigan jala yomg‘irlardan keyin suvga to‘ladi. Binobarin, daryolar va ularning irmoqlari notekis taqsimlanishi **relefga va iqlimga bog‘liq**.

Materik daryolari va ko‘llari asosan **yomg‘ir suvidan** to‘yinadi. Daryolarning to‘yinishida *qor va muzliklarning roli* nohoyat darajada oz. Daryolarning suv rejimi, maksimal va minimal suv sarfining kuzatilishi *yomg‘irli va quruq fasllarga bog‘liq*.

Ekvatorial va subekvatorial iqlim mintaqalaridagi daryolarning suv sarfi yil bo‘yi deyarli bir me'yorda davom etadi. Bu yerda daryolarning minimal suv sarfi sezilmaydi.

Yoz va qish fasllarida **maksimal hamda minimal suv sarfi** kuzatiladigan hududlar oralig‘ida doimiy oqimdan mahrum bo‘lgan va katta-katta maydonlarni egallab yotgan o‘lkalar joylashgan. Bunday o‘lkalarga *Sahroi Kabir va Kalaxari* botig‘ining aksariyat qismi qaraydi. Bir qancha iqlim mintaqalaridan oqib o‘tadigan daryolar murakkab rejimga ega.

2. Materik daryo va ko‘llari to‘g‘risida ma’lumot

DARYOLARI.

Afrikaning eng yirik daryo tizimlariga Nil, Kongo, Niger, Zambezi, Oranj daryolari kiradi. Bu daryolarning ko‘pchiligi Afrika platformasining chekkalarida, tog‘ tizmalari va yassi tog‘lik ko‘tarilmalari bilan o‘ralgan yirik botiqlardan oqib o‘tadi.

Nil - materikning eng uzun daryo **6671 km**, havzasining maydoni **2 870 000 km²**, o‘rtacha yillik suv sarfi Asvon yaqinida **2600 m³/sek.** ni, ba’zi yillarda minimal suv sarfi **500 m³/sek.** maksimal suv sarfi **15000 m³/sek.** gacha o‘zgarib turadi. Nil daryosining manbasi ekvatordan janubda, Sharqiy Afrika yassi tog‘ligining **2000 m** dan balandroq qismidan o‘z suvini oluvchi ***Kagera daryosi*** hisoblanadi.

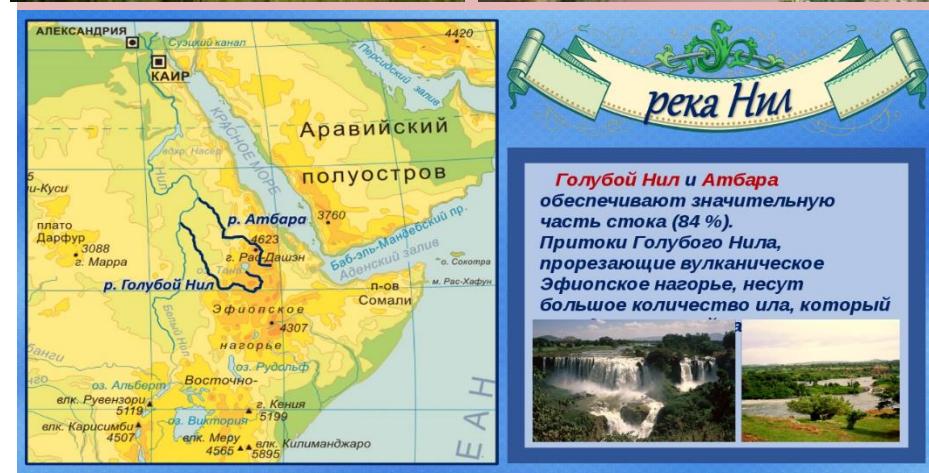
NIL DARYOSI

Daryo **Viktoriya** ko‘liga quyiladi va ko‘ldan **Viktoriya-Nil** nomi bilan oqib chiqib, Koga ko ‘li orqali o‘tadi va Mobutu-Sese-Seko (Albert) ko‘liga quyiladi.

Ko‘ldan **Albert-Nil** nomi bilan oqib chiqib Oq Nil botig‘igacha tipik tog‘ vodiysini hosil qiladi. Vodiyning bu qismida bir necha *ostonalar va sharsharalar* mavjud bo‘lib, bulardan eng yirigi Merchison sharsharasi balandligi 40 m ga yetadi.

Daryo yassi tog‘likdan keng va yassi botiqqa **Bahr-el-Jabal** nomi bilan kirib tarmoqlarga bo‘linadi. Bu yerda eng yirik Bahr-el-G‘azal va Sobat irmoqlari birlashib **Oq Nil (Baxr-el-Ab’yad)** daryosini hosil qiladi.

Xartum yaqinida Oq Nil bilan Ko‘k Nilning birlashishidan **Nil (El-Bahr) daryosi** hosil bo‘ladi. Ko‘k Nil Oq Nilga nisbatan qisqa, Efiopiya tog‘ligida **Tana ko‘lidan** boshlanadi. Xartumdan shimolda Nilga Efiopiya tog‘ligidan boshlanuvchi eng so‘nggi irmoq **Atbara** kelib qo‘shiladi.

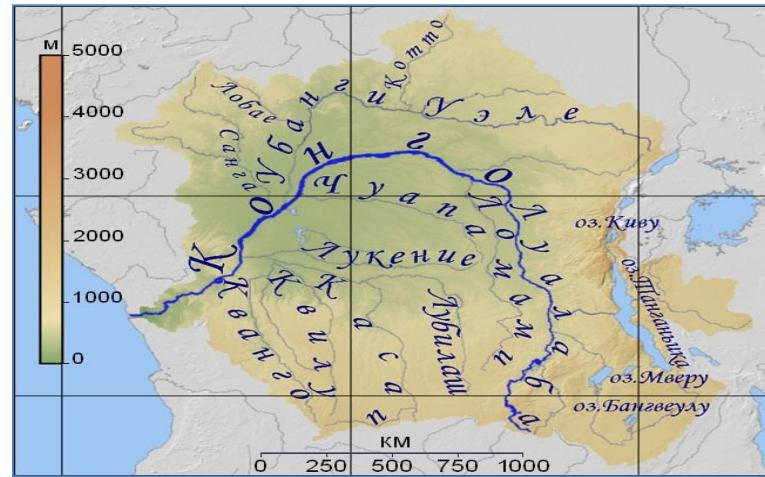

Nil o‘z suvini O‘rta dengizga quyilish joyida maydoni **24000 km²** ga teng bo‘lgan del’ta hosil qiladi. Nil del’taga kelib **9 ta** katta va ko‘plab mayda tarmoqlarga bo‘linib ketadi. Nil ekinzorlarga va suv omborlariga har yili **62 mln m³** unumdor loyqa keltiradi.

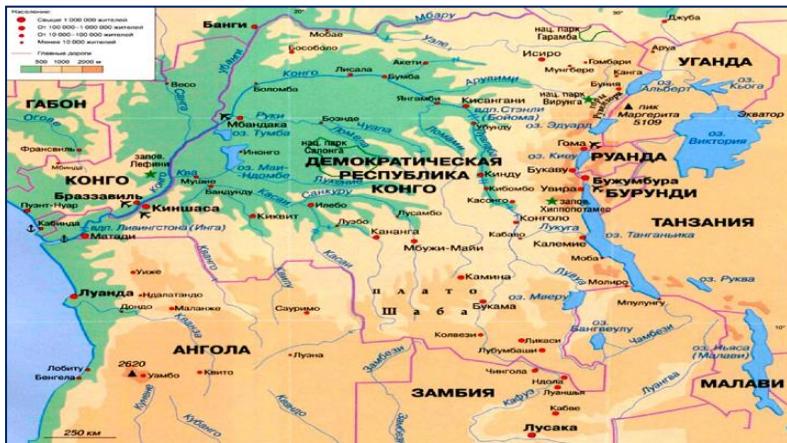
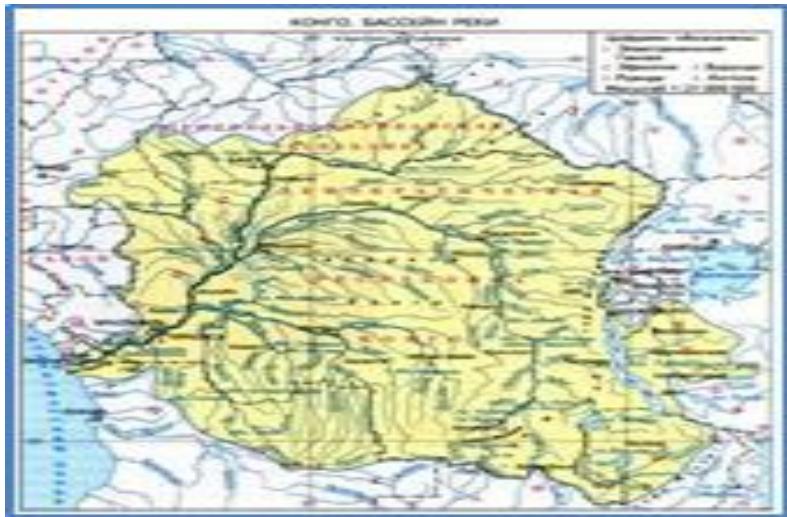

Kongo daryosi havzasining maydoni va sersuvligi jihatidan Afrikada **birinchi** va dunyoda Amazonkadan keyin **ikkinchi** o‘rinda turadi. Daryo tog‘liklardan va platolardan oqib o‘tganligidan *ostonalar va sharsharalar* juda ko‘p. Quyi oqimida kristall jinslarni kesib o‘tib, *Livingston sharsharalari deb atalgan 32 ta sharshara* hosil qilgan. Ekvatorni kesib o‘tgan yuqori oqimida esa *Stenli deb nomlangan 7 ta sharshara* hosil qilgan.

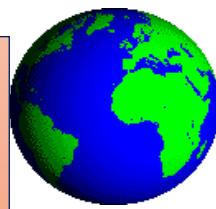

Kongo daryosining o‘rta oqimi botiq hududida keng vodiy hosil qilib sekin oqadi. Daryo o‘zani ayrim joylarda **20 km ga** kengayib, ko‘lsimon vodiylarni hosil qiladi.

Kongo o‘rta oqimida *Ubangi*, *Sanga*, *Ruki*, *Kasai* kabi irmoqlar kelib qo‘shiladi. U Atlantika okeaniga quyilish joyida kengligi **15-19 km** gacha yetadigan *del’ta* hosil qiladi. Uning chuqr o‘zani Atlantika okeani tagida suv osti vodiysini hosil qilib, **150 km** ichkarigacha oqib boradi.

Niger daryosi - Afrikada Nil va Kongo daryolaridan keyin uchinchi o‘rinda turadi.

Uzunligi **4160 km**, havza maydoni **2 mln km²**. O‘rtacha yillik suv sarfi **12000 m³/sek.**

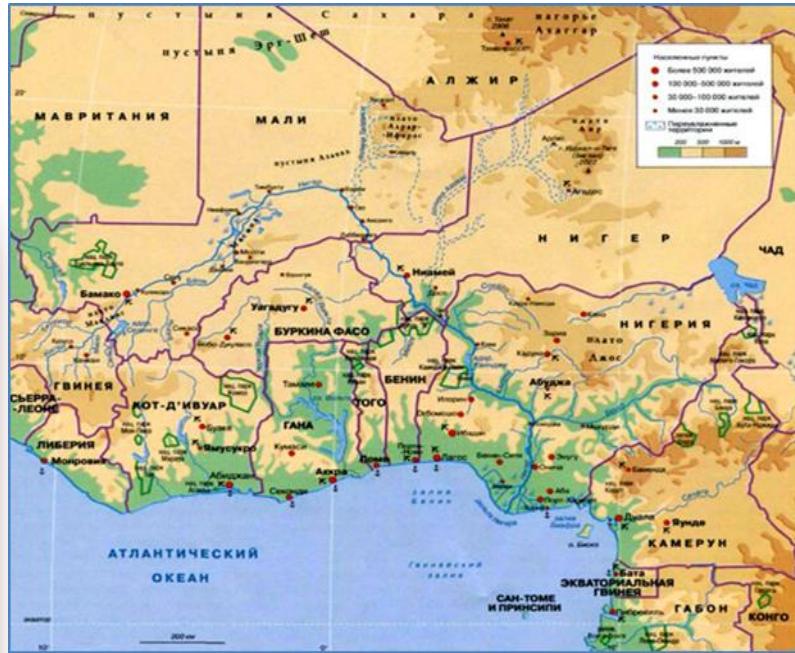
ga teng. Niger daryosi Atlantika okeaniga yaqin joylashgan *Shimoliy Gvineya balandliklaridan* boshlanadi.

Boshlanish joyidan *shimoli-sharq tomonga* oqadi va Sahroi Kabir chegarasiga borib, *janubi-sharqqa* qarab buriladi.

Sharq tomondan *Jos platosi va Adamava* tog‘laridan oqib keladigan Nigerning chap irmoqlari *Sokota, Kaduma va Benue daryolari* kelib qo‘shiladi va quyilish joyida *del’ta hosil* qiladi. Daryoning yuqori va quiyi irmoqlarida *ostona va sharsharalar* ko‘p, o‘rta oqimi esa *tekislik* xarakteriga ega. Niger daryosining katta qismi qurg‘oqchil yerlardan oqib o‘tadi. Shuning uchun yerkarni sug‘orishda daryoning ahamiyati katta.

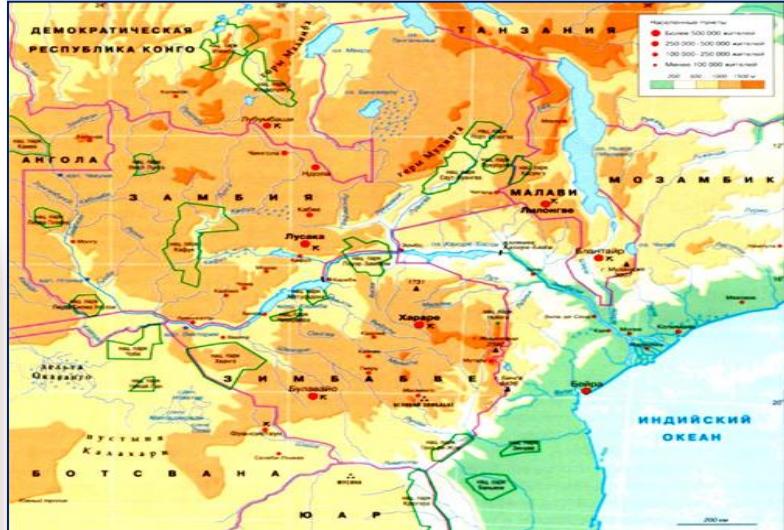
Zambezi - Janubiy Afrikaning eng yirik va materikning Hind okeaniga quyiladigan eng katta daryosi hisoblanadi.

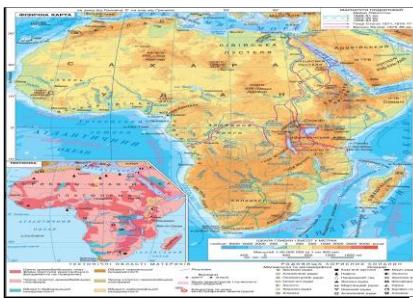
Uzunligi **2660 km**, havzasining maydoni **1330 ming km²**. O‘rtacha yillik suv sarfi **19000 m³/sek.** ni tashkil etib, Nigerning suv sarfidan **1,5 marta**, Nilning suv sarfidan **7,5 marta** ko‘p. Bu jihatdan Yevrosiyoning *Yenisey va Shimoliy Amerikaning Missisipi daryolarining* o‘rtacha yillik suv sarfi bilan teng.

Daryo - Zambezi-Kongo

suvayirg‘ich platosidan, **1100 m** balandlikdan boshlanadi. U yuqori oqimida 1200 km masofada tekis botiqlardan oqadi. O‘rta qismida qattiq jinslardan tarkib topgan platolarni, yassi tog‘liklarni kesib o‘tib, *ostona va sharsharalar* hosil qiladi. Quyi oqimida daryo o‘zani kengayib, Hind okeaniga quyilish joyida, Mozambik qo‘ltig‘iga 120 km *qolganda uning deltasi* boshlanadi.

Afrika daryolari to‘rtta tipga bo‘linadi:

1. Ekvatorial tipi - daryolari yil bo‘yi to‘lib oqadi.
2. Sudan tipi - daryolari yozning oxiri va kuzda to‘lib oqadi.
3. Sahroi Kabir tipi - ahyon-ahyonda oqim hosil bo‘ladi.
4. O‘rta dengiz tipi - daryolari qishda to‘lib oqadi.

Viktoriya sharsharasi

dunyodagi eng katta
sharsharalardan bir bo‘lib,
balandligi **120 м** va
kengligi **1800 м.**

Sharshara balandlikdan
tor bazaltli daraga otilib
tushadi. Zambezi
daryosida *to‘g‘onlar,*
elektr stansiyalari hamda
Kabora-Basa va Kariba
suv omborlari bunyod
etilgan.

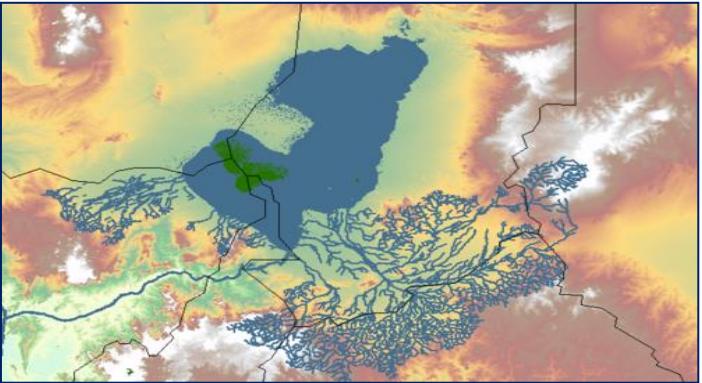
AFRIKA MATERIGI KO‘LLARI

Afrika ko‘llari materik bo‘ylab ikki regionda – **Sharqiy Afrika yassi tog‘ligi va Efiopiya tog‘ligida** joylashgan. Afrika ko‘llari kelib chiqishiga ko‘ra uchta tipga bo‘linadi.

1. Materik ichkarisidagi keng botiqlarning uncha chuqur bo‘lmagan cho‘kmalarida hosil bo‘lgan ko‘llar.

Bunga **Chad** ko‘li, Niger daryosining o‘rta oqimidagi ko‘llar, Janubiy Afrikaning Kalaxari rayonida joylashgan Ngami, Makarikari, Skau, Etosha ko‘llari qaraydi. Bularning ayrimlari antropogen relikt ko‘llar hisoblanadi.

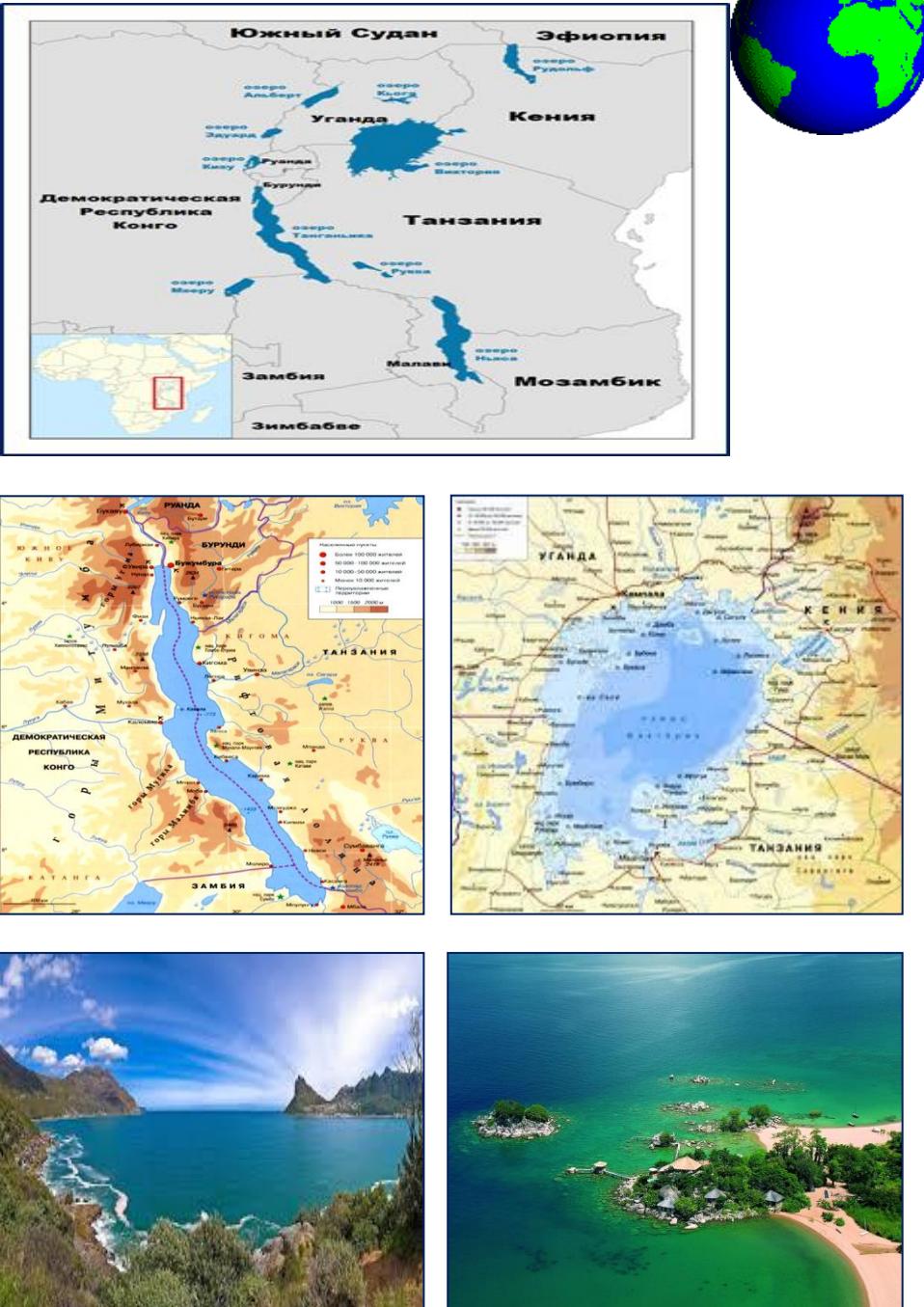

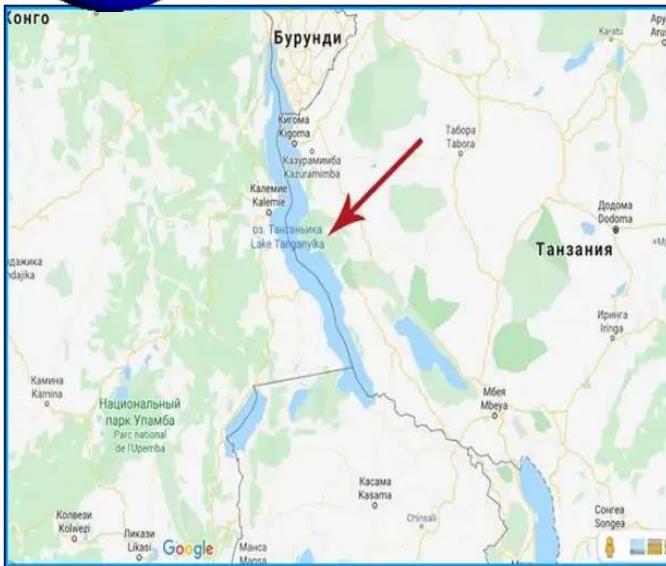

CHAD ko‘li- Maydoni *10000 km²* dan *18000 km²* gacha o‘zgarib turadi. O‘rtacha chuqurligi **4-7 m.** Ko‘lning uzunligi **200 km** va kengligi **70-90 km.** Okean sathidan **240 m** baland joylashgan. Unga *Shari* va *Komadugu-Yobe* daryolari o‘z suvini quyadi.

2. Materikning tektonik yoriqlarida, uzilmalarida va botiqlarida vujudga kelgan tektonik ko‘llar tipi.

Bu tipdagi ko‘llarga asosan Sharqiy Afrika yassi tog‘ligidagi tektonik yoriqlar tizimida va botiqlarda joylashgan Tanganika, Nyasa, Kivu, Rudolf, Viktoriya, Koga, Eduard, Albert va boshqa ko‘llar qaraydi. Bularning aksariyatining shakli uzunasiga cho‘zilgan va chuqur ko‘llardir.

Tanganika ko‘li dunyodagi eng chuqur ko‘llardan biri, maydoni **32900 km²**, uzunligi **650 km**, kengligi **60-80 km**, chuqurligi **1435 m**. Ko‘l atrofidagi tog‘lar **2000 m** gacha ko‘tarilgan. Tanganika chuqurligi jihatdan Baykal ko‘lidan keyin dunyoda ***ikkinci o‘rinda*** turadi. Xuddi shunday **Nyasa ko‘li** ham tektonik yoriqlar zonasida joylashgan bo‘lib, u **580 km** masafaga cho‘zilgan.

Viktoriya ko‘li - Afrikadagi va dunyodagi yirik ko‘llardan biri, maydoni **68000 km²**, bo‘yi **320 km**, kengligi **275 km**, maksimal chuqurligi **80 m** ni tashkil etadi. Kattaligi jihatidan Yuqori ko‘ldan keyin dunyoda ***2-o ‘rinda*** turadi. Ko‘l botig‘i yoriqda emas, *qadimgi kristall platformaning tektonik harakatlar natijasida bukilgan joyida* hosil bo‘lgan va sayoz ko‘llardan hisoblanadi.

Озеро Виктория

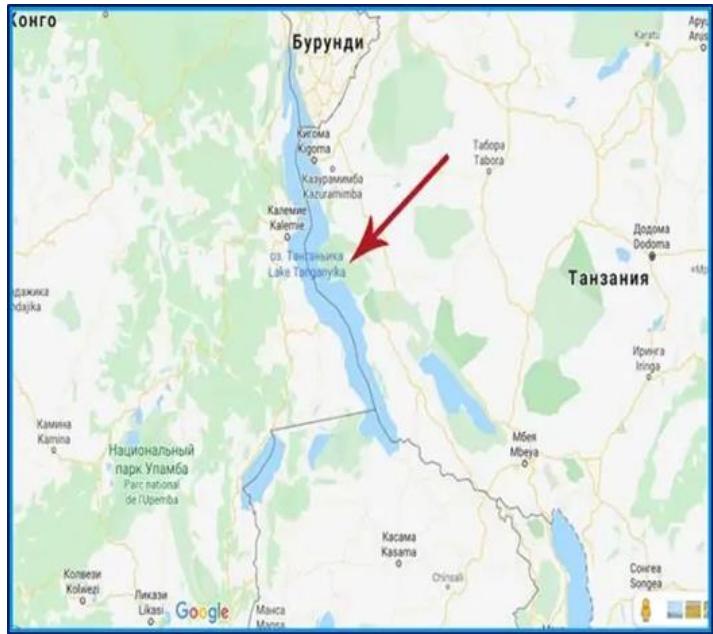
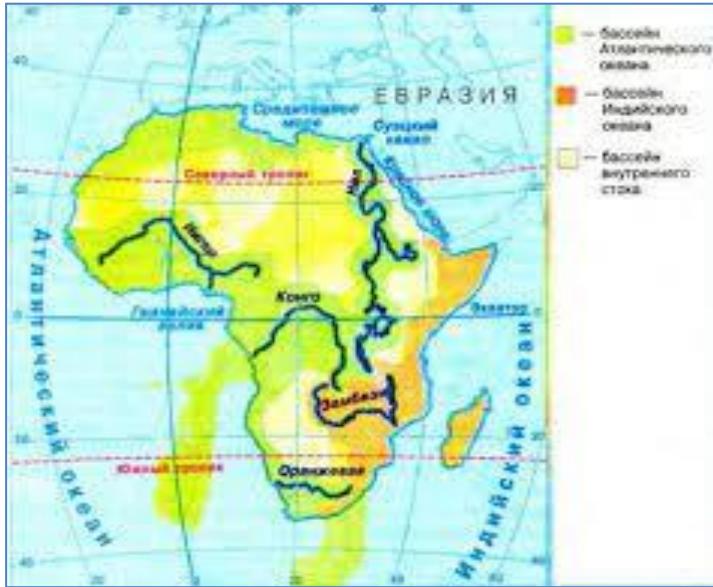

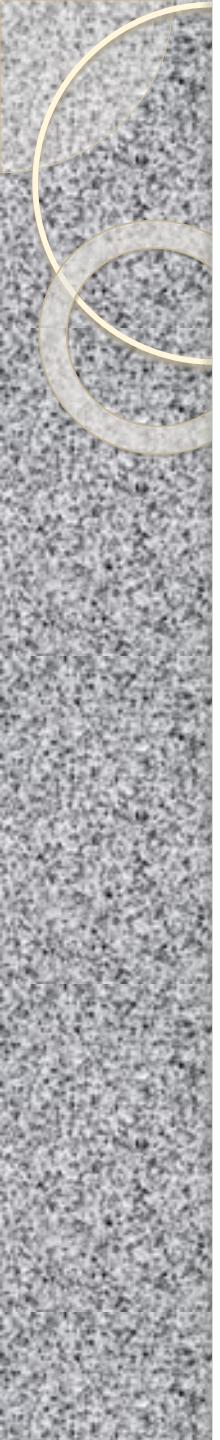
3. Tektonik botiqlarni va daryo vodiylarini lava oqimlari to'sib qolishi natijasida hosil bo'lgan to'g'on ko'llar tipi.

Bunday ko'llar Efiopiya tog'ligida ko'p, eng kattasi 1830 m balandlikda joylashgan Tana (to'g'on) ko'li, maydoni 3600 km², eng chuqr joyi 70 m.

Shimoliy Afrika tekisliklarining pastqam joylarida **sho‘r ko‘llar** ham uchraydi. Ular tog‘oldi tekisliklarida, tog‘oralig‘i botiqlarida keng tarqalgan (Shottesh-Shergi, Shott-Melgir, Shott-Jarid). Afrikaning daryo va ko‘llari kishilar hayotida yog‘in kam yog‘adigan joylarda *ekin maydonlarini sug‘orishda* foydalaniladi. Obikor dehqonchiliq *Nil, Niger, Zambezi va Senegal* daryolarining vodiylarida yaxshi rivojlangan.

***E'TIBORINGIZ UCHUN
RAHMAT!***